

некритичній і сюжетній мотивації, — захоплення моментами еротичними — тощо. Проте, потяг Д. Гордієнка до робітничої тематики, намагання спинятись на моментах соціально-актуальних, виявлена від автора спостережливість можуть дати, в кращому виконанні, й позитивні наслідки.

О. Травень

М. Гоголь. Твори. Том I. „Вечори на хуторі під Диканькою“. Загальна редакція І. Лакизи та П. Филиповича. Стилiстична редакція А. Ніковського. „Книгоспілка“. Стор. 64 + 234 + 38. Ціна 2 карб.

Поява „Вечорів на хуторі під Диканькою“ в стандартному українському перекладі є, сама собою, чималий літературний факт. Але ще більше значення має ця книга для історії (й для дальшого розвитку) української перекладної літератури. Забігаючи наперед, скажемо просто, що в галузі художнього перекладу з відносно близької мови це є велике досягнення; якщо намічене видання „Творів Гоголя“ на п'ять томів буде доведено до кінця в такому самому дусі, як і перший, то це буде, в цілковитому розумінні слова — зразковий твір перекладної літератури.

Не раз уже доводилося нам відзначати в пресі, що справді художнім перекладом може бути тільки переклад стилізаційний, тобто такий, що намагається віддати не лише змістову сторону твору (хоча б, навіть, у всіх його найтонших відтінках), а й сторону стилістичну, тобто художні особливості мови; за для цього перекладач має право відходити від „коректної“ загально-літературної мови, використовуючи в міру змоги і менше звичайні, зокрема архаїчні, стилістичні варіанти. Рецензоване видання „Вечорів на хуторі під Диканькою“ є чи не перший твір українського белетристичного перекладу, в якому цей принцип зреалізовано систематично і з цілковитим художнім успіхом. Здійснення цього принципу йшло такими лініями:

1) „Опрацьовуючи переклади Гоголевих передмов до „Хуторів“ — до першої, до другої частини та до „Вечір проти Івана Купайла“, намагалися ми якомога ближче їх стилізувати до нечислених тоді, але викроста-

лізованих зразків українського, літературно-епістолярного стилю Квітки, Гулака-Артемівського, Гребінки". („Примітки до тексту" А. Ніковського, стор. III) Щодо цієї трансформації русько-української народньої „розповіді" Гоголевої на українську народню „розповідь" Квітки й інших „розповіді" тільки, що її виконано з виключним технічним умінням і можна сказати

2) Спираючись на загально-визнану тепер відносно „двохмовість" раннього Гоголя, перекладачі (А. Харченко, Д. Ревуцький, М. Рильський, А. Ніковський, М. Зеров, С. Титаренко) й редактор стилістичної сторони видання (А. Ніковський)* уважно й систематично використали не лише ті українізи Гоголеві, які є в остаточній редакції тексту, а й ті, що їх повно в чернетках рукописів (з цих рукописів, на жаль, лише частина дійшла до нас). Крім того, широко використано й Гоголеві словнички українських народніх слів та „технічних" термінів. Отже, тут максимальною мірою було здійснено принцип „зворотнього перекладу" і це, щодо перекладу Гоголевих „Вечорів" є найправильніша — і разом з тим найтрудніша — метода художнього відтворення. Додамо ще, що перекладачі не побоялися включити в текст перекладу відносно мало вживані чи архаїчні елементи Гоголевої української лексики, наприклад „заручений" („жених") стор. 36; „ферт" („франт") стор. 120; 213, „люлька з мосянжовою оправою" („в медной оправе") стор. 18.

3) Перекладачі взагалі дбали, щоб використати всі ті українські слова, з яких міг би користатися Гоголь, коли б писав відповідні оповідання (їхнім специфічним, тематично-стилістичним спрямуванням) українською мовою; це означає на практиці, насамперед, рішуче відмовлення від банальної модернізації Гоголевого стилю й ретельне уникання неологізмів (кінця XIX сторіччя й сучасних). Ось кілька характерних прикладів „З приміток до тексту" А. Ніковського:

„Надрюкував" даємо через „ю" за тодішньою українською літературною традицією" (стор. 8).

„Вражена Катерина". Нічого кращого не могли подати для „спросила, изумившись, Катерина", бо „здумитися, здуміти від чого, подивляти що" — це з західніх говірок і пізніше поприходили в літературну мову. В словах „дивуватися, здудуватися" був би лексичний недобір". (стор. XVII — XVIII).

„Зітхнув бранець. У Гоголя „узник". „В'язень" — слово пізнішого літературного вжитку" (стор. XVIII).

„На останку" („на конец"). Наше „нарешті", як західне й дуже модерне, не зважуємося нав'язати Гоголеві (стор. XXV).

Проте, ще важливішу пліднішу стилізаційну працю пророблено над текстом „Вечорів" — відповідно до тематично-стилістичної спрямованості кожного з них. Так, наприклад, щодо повісти „Іван Федорович Шпонька та їх тітонька", редакція цілком вірно зауважила, що підпис „тітоньки" (в листі, в руському тексті) — „Василиса Цупчевська" — і ще декілька висловів декларують цілком від імени Гоголя усенький кольорит повісти і дозволяють нам і мову її віддавати, як мову полупанків того часу" (стор. XXV). Відповідно до цього переклад надзвичайно вдало вітворює — і почасти навіть посилює — „розповідний" характер повісти.

„Іван Федорович Шпонька та їх тітонька" (наголовок); інший перекладач певне поставив би „та його тітонька" і це було б з формального погляду вірно; але наскільки такий переклад кольоритніший і характерніший!

„Свого уроку і в зуб не знав". Допускаємо різкого русизму замість „лекція, порція, загадане, завдання" тощо, бо всі ці слова — новотвори, що зламали б стиль тодішнього терміну, поширеного скрізь по Україні („Примітки", стор. XXIV).

„По тому він тут таки дуже боляче вибив Івана Федоровича по руках; і справді: руки винні, що брали, а не яке інше тіло" (стор. 201) — вдале „учуднення" російського — „а не другая часть тела" (в „Примітках" посилання на Котляревського: „Зачеплені за тее тіло, на світі що грішити сміло", Енеїда III, 72).

* Далі будемо говорити просто про „перекладачів", бо не бачимо ні фактичної змоги, ані потреби відділяти редакційну роботу від власне-перекладницької в цій колективній праці.

Зразком іншої спрямованості стилізаційної може бути переклад „Страшної помсти“. Щоб не утрудняти читача довгим рядом цитат, обмежимося такими характерними „примітками“ А. Ніковського:

„Катерино моя золота (- моя золотая Катерина). В основі „страшної помсти“ залягає якась легенда, казка про кровоміство, тому віддаємо перевагу дієслову при кінці речення самостійного залежного, а також у звертаннях в звичайному порядку слів, типу: „Жінко моя добра, чоловіче коханий, дружино моя молода, чом же ти в печаль вдалася“, а не — „моя добра жінка, коханий чоловіче, чом же ти вдалася в печаль“ (стор. XV).

„Страшний суд ізближається. В оригіналі — „близок страшный суд“. Доляємо собі взяти слова лірницької „Ой когда, когда страшный суд“. Доляється“ (стор. XVII).

„У городі, у Глухові“ — „в городе Глухове“. Подаємо за Шевченком: „Із города із Глухова“ (стор. XXIII).

Кому вся ця метода художнього перекладу в цілому здалася б надто штучною, чи не досить пристосованою до розуміння українського масового читача, тому слід взяти на увагу, що в наслідок цієї дрібничкової роботи Гоголь стає саме перед масовим читачем не як „перекладний клясик“, а як клясик український (щодо до мови, принаймні); а за для такого наслідка припустимо ризикувати навіть більше, аніж це робить А. Ніковський, що виявляє у переважній більшості випадків велику обережність і тактовність в галузі стилізації. І взагалі — в справі художнього перекладу клясиків світової літератури слід додержувати старого німецького принципу „Für das Volk ist das Beste gut genug“ тобто: для народу найкраще є досить добре.

Зрозуміло, й у цьому перекладі (як і в усякому іншому) знайти можна немало спірних місць і сумнівних інтерпретацій; проте, свідомий і уважний кожнім разі — не напіввипадковими помилками, а серйозними експериментами, наслідки яких заслуговують на уважне обговорення. З таким тільки застереженням й відзначимо ті сторони перекладу, що, на нашу думку, менше вдалися, а саме:

1) „Патетичний стиль Гоголів (із спрямованням на „урочистий“ ритмічний період, без будь-яких провінціалізмів і діалектизмів) у перекладачів є подекуди блідший аніж це неминуче при перекладі з відносно близькою мовою. Приклад: „Голубий безмірний океан, палко схилившись над землею, здається, заснув, голублячись, пригортаючи і стискаючи гордопишну в легких обіймах своїх“ (стор. 9).

В оригіналі (цитую скрізь із видання „Библиотеки русских классиков“, Брокгауз-Ефрона, „Сочинения Н. В. Гоголя“ за редакцією В. В. Калаша, том 1):

„Голубой неизмеримый океан сладострастным куполом нагнувшийся над землею, кажется, заснул, весь потонувши в неге, обнимая и сжимая прекрасную в воздушных объятиях своих“ (стор. 147).

Нема потреби доводити, що підкреслені місця відтворено в перекладі лише в дуже й дуже послабленому вигляді (навіяки, — віддавання епітету „прекрасная“ через „гордопишна“ належить до цілком удалих перебільшень). Відзначимо, зокрема, що епітет „воздушний“ — один з налюбленіших й найхарактерніших у Гоголя. Тому його і слід було б скрізь віддавати якимсь одним прикметником — в крайнім разі — неологізмом*, а перекладачі віддають його іноді словом „легкий“, (як от тут), іноді „небесний“ (на тій самій сторінці), іноді „прозорий“ (стор. 170), іноді „примарний“ (стор. 171), тобто скрізь різно і скрізь невдало.

Другий приклад (беремо навмисно з тієї самої сторінки):

„Сліпучі удари соняшного проміння огнем підпалюють темне густе листя“; в оригіналі: „ослепительные удары солнечных лучей зажигают целые живописные массы листьев“. Відхилення від оригіналу (і стилістичну особливість певного письменника.

*) Неологізм тут припустимий, бо ж мовиться про індивідуальну стилістичну особливість певного письменника.

лістичне і навіть чисто змістове) доходить чималих розмірів. Може перекладачі й користувалися тут з рукописних варіантів, але в даному контексті це було б цілком непростимо.

2) Так само трапляється часом і з характерними для Гоголя сполученнями „високої лексики“ з вульгарною тематикою (і лексикою). Декілька прикладів:

„Запашний дух од варених галушок“ (стор. 20); в оригіналі— „благонный пар от варившихся галушек“ (стор. 158).

„Другої половини слова не вимовив оповідач“ (стор. 27); в оригіналі— „другая половина слова замерла на устах рассказчика“ (стор. 176).

„Тоді вже він знепритомнів і мов страшний той мрець у домовині лежав німий і нерушимий посеред дороги“ (стор. 28); в оригіналі: „тут память от него улетела и он, как страшный жилец тесного гроба, остался нем и недвижим посреди дороги“ (стор. 177).

У всіх цих прикладах значно послаблено елементи „високої“ лексики, отже — й пародійно-гротескний ефект їхнього поєднання з побутовою тематикою.

3) Літературно-стилістичні і літературно-тематичні „виправлення“ Гоголевого текста від редакції. Два приклади (з „Приміток“):

„Мовчала б ти, бабо. В оригіналі: „молчи, баба“, — занадто грубо і несподівано при попередньому „пан Данило“, „пані Катерина“, „хлопці-джури“ тощо (стор. XVI). Міркування вірне, але Гоголь може саме такого емоційного контрасту й хотів. В перекладі контраст цей дуже зм'якшений.

„Мене твій муж прив'язати хоче до хвоста коневі. В оригіналі „к кобыльему хвосту“. „Кобылий хвост“ може для більшої ганьби. Але звичайно прив'язують, ще й за недавнього часу, за ноги до орчика, коневі вкладають під хвіст якусь колючку і пускають в поле“ (стор. XIX). Даремне міркування. Раз у Гоголя сказано „к кобыльему хвосту“, то і в перекладі мусить бути „до хвоста кобилі“, незалежно від того, як цю операцію проробляли, чи проробляють у реальній дійсності.

4) Окремі випадки „надмірного“ перекладу. Ні для чого було перекладати „дворянское тело“ через „біле тіло“ (стор. 181), та ще й посилатися на „звичайний пісенний епітет“ (стор. XXI), коли „дворянський“ тут означає „шляхетний“. Ще менше рації було перетворювати „многолюдный город Лемберг“ на „велелюдний город Ільвів“ (стор. 185); адже ж Гоголь знав, певне, слов'янську назву і, отже, вжив тут німецької з певною метою (зادля географічної екзотики). Складніший випадок: „А як сивуху ловко хлище“ (стор. 18); в оригіналі — „а как сивуху важно дует“. Слово „важно“ виділене шрифтом у самого Гоголя. Припустимо гадати, що Гоголь вжив його, як навмисний русизм в устах українського селянина (Солопій Черевик легко міг перейняти його від „москалів“ на тому ж таки „Сорочинському ярмаркові“. Отже й слід було зберегти в перекладі „важно“, виділивши його курсивом.

5) Знаходимо й окремі незрозумілі пропуски. У „Передмові Рудого Панька“;

„На щастя стара моя надумалася поставити на стіл“ (стор. 6); в оригіналі „к счастью, старуха моя догадалась поставить на стол горячий кныш с маслом“ (стор. 144).

Наприкінці другого розділу „Сорочинського ярмарку“ пропущено (на стор. 15) фразу: „Вот что говорили негоцианты о пшенице“, Якщо це — наслідок користування рукописними варіантами, то про це слід було окремо сказати, але такий пропуск був би в даному прикладі непростимий.

Слід, нарешті, відзначити, що А. Ніковський — ретельно і здебільшого вдало висліджуючи в російському тексті рефлексії української лексики і граматики — не завжди вміє зберегти щодс цього належну міру. Два приклади:

„Я розкидаю чортяче гніздо“. В оригіналі „размечу“ і в варіанті „разметаю“. Вірніше було б з російська сказати — „разбросаю, разшвыряю“ (стор. XV). Ніяк не вірніше: і „размечу“ і „разметаю“, цілком засвоєні в руській літературній (і зокрема в поетичній) мові, а „разбросаю“ чи „разшвыряю“ було б в даному контексті цілком неприпустимим вульгаризмом.

„Дочко, зглянься“. В оригіналі: „Дочь, хотя взгляни“... З російська не зовсім чепурно“ (стор. XVIII). Навіть визначити не беремося, що саме мав на увазі тут А. Ніковський.

Проте, помилки останньої категорії майже зовсім не відбилися на якості самого перекладу. Та й про інші помилки ми згадуємо тут головню через те, що і переклад, і „Примітки“ до тексту А. Ніковського можна вважати за зразкові. Вступна стаття П. Филиповича „Українська стихія у творчості Гоголя“ (стор. XLII — LXIV) вміло підбиває підсумки попередніх праць на цю тему В. Сиповського, В. Гіппіуса, академіка Перетца та багатьох інших досліджувачів. Самостійних тверджень авторівих — небагато. Так, наприклад, П. Филипович виявив стилістичний (не тільки композиційно-тематичний, як гадали досі) вплив комедій Б. О. Гоголя-батька „Простяк“ на „Вечорі на хуторі під Диканькою“ (стор. LI — LII) Він остаточно розв'язує (позитивно) питання про вплив баляди Гулака-Артемовського „Твардовський“, і не тільки на „Згублену грамоту“ (як стверджував В. Гіппіус), а й на „Ніч проти Різдва“ (стор. IV—IVII) — данський дослідник Стендер-Петерсен припускав, щодо цього безпосередній вплив польської легенди про пана Твардовського в українському народньому переказі, а заперечували проти цього А. Бем і В. Віноградов. Цілком вірним здається нам також твердження П. Филиповича, що прототипи „розповідної“ манери Гоголя (зокрема, передмови від імени Рудого Панька) слід шукати у Гулака-Артемовського, а не у Вальтер-Скотта і Стерна, як стверджував В. Віноградов (стор. IVII-IX). Але не можемо ми погодитися з думкою П. Филиповича про „записку“ Гоголя про свою „трагедію з життя Запоріжжя“, ніби „цей патетичний програм красномовно свідчить, що українська історична тематика приваблювала Гоголя не тільки з естетичного боку, а і збуджувала в ньому цілу гаму складних й сильних емоцій, відповідала його мріям про вільне і прекрасне життя, допомагала змагатись з „пошлістю пошлої людини“ (стор. I-III). На наш погляд досить перечитати текст цієї „записки“ (її наведено на тій самій сторінці), щоб переконатися, що П. Филипович впадає тут у перебільшення.

Що ж до відомої полеміки між П. Кулішем і М. Максимовичем про те, якою мірою Гоголь знав і відтворював „простонародню Україну“, то П. Филипович справедливо, на нашу думку, дає цій застарілій і з самого початку хибно поставленій дискусії досить скромне місце (див. стор. I, III).

Друга вступна стаття — І. Лакизи „Микола Гоголь“ (стор. VII-XLI) хибує на разпливчастість викладу і навіть на славнозвісний „імпресіонізм“; ось наприклад тирада:

„Хто бачив портрет Гоголя, зроблений пензлем художника Моллера В. А. і бачив картину Рєпіна „Гоголь палить рукопис II-ої частини Мертвих Душ“, — той, очевидно, без докладного обізнання з трагічним життям Гоголя зможе уявити собі двоїстість цього образу, та як ці художники уявляли собі Гоголя“ (стор. XXV). Кінець її — вірний: дивлячись на портрет, не трудно уявити собі, як художник уявляв оригінал, але щодо самого Гоголя — чи не надто поверховий це шлях інтуїтивного „вчування“ (Einfühlung).

Проте, не даючи майже нічого нового, стаття І. Лакизи разом не має в собі й нічого помилкового; як сумарну вступну статтю до Гоголевих „Творів“ загалом — її можна визнати за „задовільну“.

В. Державін

Дм. Фурманов. Чапаєв. Переклала Т. Кардиналовська. ДВУ. Харків 1929. Стор. 224. Тираж 5000. Ціна 90 коп.

Дм. Фурманов. Сім день. „Бунт“ Скорочений переклад М. Пілінської. ДВУ. Київ 1929. Стор. 307. Тираж 5000. Ціна 90 коп.

В березні минуло три роки, як помер Дм. Фурманов. Цей оригінальний і талановитий письменник